

ар.

Мар. ж.
1-8а

ПРАВАСЬ ШЕДОР
ИКПЬШ УИШЪА!

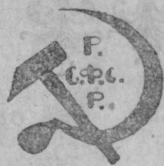

У И Л Ъ Ш

НОВАЯ ЖИЗНЬ

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ОРГАН
МАРИСЕКЦИИ ПРИ Ц.К.Р.К.П./б./

№ Ийуль. 4 - ШЭ.

КАЗАНЬ.

1922.

Тунэмшэ марий-шамыч!

„У И Л Ы Ш“ журналым лукшо, тужак войзышо
Марий шамычын уло чонышт дэнэ шонымышт тыгайэ:

Марий калыкын илышым куштылэмдаш.

Марий калыкым йӧратышэ, марийлан пурым шонышо
шамыч! тэат чыланат вий да шумо сэмын, моштымо сэ-
мын, йорло марий калыкым йол ўмбак шогалдаш, вол-
гыдо, ласка илышыш лукташ полшыза!

Марий агроном, доктыр, вольык доктыр (ветеринар),
кооператор, учитель, мари историк, этнограф, техник,
мўкш ончышо, моло кўлэш пашалан тунэмшэ, адак-ша-
мыч! Тэ ышкэндан пашадам сай шинчэда, тэ марий калы-
кын илышыжым куштылэмдаш полшэн кэтыда. марий ка-
лыклан кэлшымэ сэмын, ышкэндан паша гыч войзыза,
марий калыкым туныктыза!

Пычкэмыштэ, лавраштэ, чэрлыштэ, йорлыштэ йӧсланэн
илышэ марий калык тэндан полышдам вуча.

Редакция.

Р. Ц.—Казань. Печатать разрешается № 683.

Тираж 1,500 экз.

1-я Гоеудар. Типогр. 1922 г.

НМ ар-ж.
1-8а

Чыла шэмэр, иктыш ушныза!

У ИЛЫШ

№ 4.

И й у л ь.

1922-ий.

Совет. Россия Республикан пашажэ.

Совет Россия кэчын ындэ пэнгьдэмэш. Нимогай осал-шамыч дэчат ок лүд. Мэмнан пашазэ дэн крэсаньык властьюн чапшэ калык полшымо дэнэ моло калык коклаштат пэш кугун, күшко нолдалаш тунгальэ. Моло кугьжаньшын „правительство“-шамыч ындэ руш калыкым кыраш шоньмым мондышт. Нуньн ошо шамычлан окса дэн полшымьшт арамак йомо. Садлан адак нуно чойа дэн руш пашазэ дэн крэсаньык шамычым онталэн тошто парым оксам кұраш шоньшт. Кодшо шошым оксам тўльышаш нэргэн Генуя олаштэ чыла Йэвропасэ кугьжаньш гыч толшо „сайлымэ“ йэн-шамыч погынэн кийышт. Кэрэк кузэ гынат руш калыкын Генуяш колтымэ йэн-шамычыштым онталэн, оксам нуньлан тўляш пунчалмо мутым луктыктынэшт ыльэ. Мэмнан вуйлатышэ калык комиссар Чичерин ышкэнжым онталаш вуйым ыш пу. Француз, бельгийя-шамычын йынгышт тидэ

погыньмашыш толшо - шамыч руш-шамычлан пэш сьрышт, Англия дэн Италия руш-шамыч дэн кэлшашак шонэн шогышт, а Герман—правительствожэ мэмнан дэн кэлшэнат кудалдыш... Тыгэ тидэ Генуя олаштэ „буржуй“—кугьжаньш коклаштэ ойышт тўрлын шэлйн кайыш. Адак угыч ик ойым пидьн, руш-шамыч ўмбак күзэн шогалаш, руш калыкын вўржўм йўаш шонэн, нинэ „буржуй“-шамычэт Гаага олаш погыньмашым ышташ ойым пидыч.

Ийуны тўлзэштэ угыч Гаага олашп огыньшт. Тыштэ чыланат: пранцуз-шамычшат, англичан-шамычшат, американ-шамычшат, молыжат Россия дэч тошто паabrik дэн завод кучышо оза-шамычлан монтгош чыла паabrikыштым, заводыштым, погыштым пуаш йодынйт.

Руш калык гыч мийшэ йэн-шамычшэ каласэныт: „ындэ тыгай кугу рэволюция мэмнан Республикаштэ лиймэнгэ, мэ тэндан паabrik дэн заводдам

пуэн огына кэт: шукыжо нуно шаланэныт, йомыныт; адак мэмнан законыштат мөнгөш пуаш каласымо огыл маныныт. Вара моло кугыжаньсэ-шамычын йэнгышт йодыныт: ала тошто паб-рик дэн завод-шамычым „аренда“ шот дэн тошто оза-шамычланак пуэн кэтыда? маныныт.

Руш йэн-шамычшэ каласэныт: тошто оза-шамычланак пуаш лийэш, а оза-шамычшэ, завод дэн паб-рик-шамычым йышкэ кидышкышт налмэкэ, Совет закон почэш заводлаштыт илышым кучэн шогышт, маныныт.

Тыгэжэ буржуй-шамыч кэлшэн огыт ул.

Вара руш йэн-шамыч йодыныт: ала арымэш оксам Совет властьюлан тэндан „правительство“-шамыч да пуэн кэтыт?

Буржуй-шамычын правитель-ство йэнгышт оксам пуаш кэлшэн огытыл. Погынымаш тыгэ мутланымэ дэч вара пытэн. Руш-шамычат, моло кугыжаньш гыч толшо йэн-шамычат нимо шот дэнэ кэлшэн кэтын огыт ул.

Йэвропасэ буржуй-шамыч руш калыкым адак пызырэн вүржүм пэц талын йуаш шонэн мийэн улыт улмаш, а мэмнан руш-шамычшэ калык вүрүм йуаш эркым йышт пу: оксам арымэш огыда пу гын, йара мутлана-шат ок кэлшэ—вэлэ маныныт.

Тэбэ тыгэ Гаага олаштэ лийшэ түрлө кугыжаньш погынышэ йэн-шамыч нимолан кэлшэн кэтын огыт ул.

Тидэ погынымаш годымак Рос-сийа көргышто эс-эр-шамычым судытлэн улыт. Нунын пашажым 50 кэчэ эрэ йодыштын толашышт.

Эс эр-шамыч ошо-шамыч дэн кучэдалмэ годым эрэ нунын вэкэ калыкым пудыратыл коштыч, Совет властьюм пэш пытарнэшт йльэ, Ленин—вуйла-тышэ йэннам 1918 ийштэ лү-йышт. Ленин йолташна таза улмыж дэнэ лүалтын гынат, йш коло... Адак эс эр-шамычак Пёт-роград олаш Урицкий дэн Во-лодарскийым пуштыныт.

Ошо-шамыч дэн кучэдалмэ годым пэш шуко кувар-шамычым йошкар армиям нынга-мош корнышто пудыртыл пы-тарэныт, а пранцуз окса дэн адак моло калык полшымо дэнэ шуко йошкар армиям ошо вэк сорастарэн пытарап шонэн кош-тыныт.

Тыгай шучко осал-шамычым Верховный Трибунал лүаш 15 йэным кидым пыштэн, 5 йэным 5 ийлан тьурманш, а 9-ым луктын колдаш.

Тыгэ эс-эр партияа йышкэ чапшым калык коклаштэ пыга-рыш.

Ындэ чыла пашазэ дэн крэ-саньык-шамычлан тидэ партиям каргэн, Р.К.П. пуриман.

В.Ц.И.К. Вэрховный Трибу-налын пунчалмо мутшым пэн-гыдэмдэн, а лүаш пунчалмо мут-шым кызытэш чарыктэн.

Сази.

Йалысэ коммунист-шамычлан, мом ыштэн, кузэ калыкым туныктыман.

Кэч могай рэволюциат эртэн кайшэ кугу мардэж гай. Тунья умбалнэ ожнат рэволюция шуко лийбн.

Ожнйсо рэволюция дэч вара власть эрэк поян түшка кидэш кодбн. Лачак Россияштэ Октябрски рэволюция лиймэнтгэ, шэмэр калык властьым бшкэ кидбшкыжэ налбн, поян түшкан куатшым пйтарэн. Нуво властьым мөнгө налпашлан лийбн шэмэр калык дэн $3\frac{1}{2}$ ийат пэлэ крадалыч.

Коммунист партия шэмэр калыкым туныктэн, йалысэ поян шамычым кормышталэн Совет Властьым пэнтгидэмдбш. Нуно калыкым түрлө пашмат бштышт, түрлө вэрбштитат шогышт. Агитатёр лийбн йал гычын йалыш коштын калыкым туныктышт.

Киндэ развэртка годым отряд дэн коштын киндбм погышт. Киндбм вашкэ от пого бльэ гын, Йошкар Армиан вийжат огэш лий бльэ, вара ошо-шамычмат сэгаш огэш лий.

Нужна калык комитет (Комитет Бедноты) годым поян—кулак-шамыч дэчын оксам погышт.

Дызьэртир-шамыч шылбн коштымшт годым Совет властьым аралаш, ошо-шамыч дэн кырадалаш, нувым поктэн шогышт.

Фронтышто командирлан, политруклан, военкомлан шогышт. Тунам армяштэ шуко тошто офицер-шамыч бльыч, нуын паша бштымштым шекланаш по-

литруклан, военкомлан коммунист-шамычым шогалтышт.

Рушарья йбда субботникыш погынен, пүтын коммунист-шамыч түрлө пашам йара бштышт. Кэч могай пашаштат коммунист-шамыч ончылно коштыч.

Ошо-шамыч дэн кучэдалмэ годым агитатёр-шамычланат калыкым туныкташ куштылго бльэ. Калык коммунист-шамычын мутшылан инанэн шогыш, нувылан кэч мо денат полшыш.

Сар чарныш. Развэртка олмэш налог лийэ. У „экономически политика“ бштымэ дэчын вара торгайшэ-шамычат лекташ тунгальыч. Сарлан кёра шуко түрлө үзгарат пудыргыл пйтыш. Красаньыкат мьландым шагал удаш тунгальэ. Йэгэмэт годсыла мьландым үдэн илбмэнтгэ, кунам киндэ сай шочэш. Мемнан калык кум пасу дэн ила. Садлан лийбн Россияштэ осэк йужо ий киндэ шагал шочэш бльэ.

Кэ калыкым сай илаш туныктыман? Адакат—у паша фронтышто, коммунист-шамычак ончыч кайман. Коммунист-шамычлан чылажымат шинчэн шогаш күлэш. Нуно бшкэжат утларак тунэмэт гын вэлэ, йалласэ врасаньыкым туныктэн кэтыт.

Кэлан мьландым сай удаш күлэн? Коммунистлан.

Кэ кооперативым, түрлө артел пашам почаш полшыман?—Коммунистак.

Коммунист-шамыч шуко пасум кучэн, амал (искусственнй) тэрысьм кышкэн, шурныштым сайын куштат гын, нуньн ангам ончэн, молат тугак үдэн илаш тунгалыт. Йаллаштэ адак крэсаныкклан кооператив кэвйтём почаш полшыман.

Коммунист - шамычлан арун илаш күлэш: нуным ончэн моло марий-шамычат арун илаш тунгалыт.

Кызыт волость, уйездлаштэ мйландэ сурт—пасу, моло түрлө пашам туныктышаш вөрч курьс шамыч почылдыт. Түрлө газет, книшка, журнал шамычат лэктят. XI кана пүтынь Россия көргьсэ коммунист - шамыч погынымаштэ, чыла коммунистлан ик газет гыч налын шогаш пунчалын улыт ыльэ.

Мыллана кызыт самырык икшывэ-шамычым пэш чот туныкташ күлэш. Самырык ырвэзэ шамыч паша укэ годым карт дэн да мойын модын кийат. Йалласэ коммунист-шамычлан лудмо пөртым почаш полшыман. Лудмо пөртым почмэнгэ, карт дэн модшат модмыжым чарнэн садэ пөртыш кошташ тунгалэш.

У „экономически политика“ дэчын вара торгайшэ түрлө ар-

тэл-шамыч шарлаш тунгальч: Пүтүнь коммунист партия вуйлатышэ комитыэт тидэ нэргэн тйгэ каласа:

1) йеным тарлэн йлптыктымэ кэвйт пашаштэ артэл дэн торгаймэ, альэ үзгар йштымашкэ коммунист-шамыч оза лийын шогэн огыт кэт, арэндовайтлэнат огыт кэт.

2) түрлө торгаймэ, үзгар йштыме артэл, йеным тарлэн пайда лийшашлан огэш йштыктэ гын, а кооператив дэн казнаш үзгарым йамдыла гын, тушко коммунист-шамыч члэнлан пурэн кэтыт.

3) моло йшкеэ вуйэш торгаймэ пашашкэ йыгым тарлат ма укэ ма, пайда лийшашлан почмо гын, тушто коммунист-шамыч шогэн огыт кэт.

Коммунист-шамыч йеным дызырэн пайдам мун илыман огыл. Коммунист - шамычлан калыкым түрлыланат советыш погэн, партиаштэ шогыдымо-шамычым конферэнциаш погэн туныктыман. Ошо дэн крэдалмэ годмысылак ончыкыжат коммунист-шамыч, кэч могай пашаштат ончылно лийыт гын, калык нуньн чын мутым колыштын почэшышт кайаш тунгалэш.

А. Эшкинин.

Марий үдүрамаш-шамычым тунуктэн волгыдышко лукмо нэргэн.

Совет власть лиймэнгэ, мэмнан Россияштэ пйчкэмьштэ илышэ калык, шуко школым да молым почын, тунэмаш пиже,

ончыко, волгыдышко ошкылаш тунгальэ. Суасат, чувашат, башкират, киргизат, моло түрлө тыгыдэ калыкат чылан, тунэ-

маш толашэн, моло ончык кайшэ калыкым поктэн шуаш төчат. Көч могай калыкат йоршэш у волгыдо илышышкэ лэнежэ гын, тудлан кузэ гынат тунэмдымэ удурамаш-шамычшымат, пөр-йэнг дэнэ төр чыла шинчыжэ маньн, тунуктыман. Саддэнэ моло калык-шамыч, пөр-йэнг дэнэ йрвэзэ-шамычым вэлэ огыл, пычкэмаш удурамаш-шамычымат тунуктэн волгыдыш лукташ төчат.

Мэмнан марий удурамаш-шамычым тунуктымо нэргэн шагал паша йшталтын. Шукыжо марий удурамаш-шамыч ожнысылак мужэдшэ дэнэ шувэдышылан ишанэн илат; мо тугай Совет власть, Коммунист Партия—чынжым ик удурамашат огэш шинчэ.

Марий Областьыштэ 1921 ийыштэ удурамаш тунуктымо паша йшташ тунгалалтын йльэ да, туштат, нужна ий толмо дэнэ, кызыт паша иземын. Моло вэрэ: Упон, Йэкатэринбург, Ватка да моло губерньаштэ удурамаш тунуктымо паша кызыт мартэат тунгалалтын огыл.

Кодшо 1921 ийыштэ Марий калык тунуктышо-шамычын Кугу Погынымашыштэ да моло С'эздыштат марий удурамаш-шамыч тунуктымо нэргэн шуко пунчалмэ мут лукталтын. Нинэ пунчалмэ мут шамыч ты мартэ кагаз вэлэ лийыч, нуньн каласымэ сэмьн паша йшталтын огыл. Саддэнэ, моло дэч шэнгалнэ гынат, удурамаш тунуктымо пашам мьланна кузэ—гынат тунгалын виктараш күлэш.

Кө тидэ пашаштэ мьланна полшэн кэртэш? Марий удурамаш тунуктышо-шамычат тидэ пашалан шуко полшэн кэртят. Адак марий йрвэзэ ушэмьн (РКСМ) члэнышт тидэ пашаштэ сайын полшэн кэртят. Нуньн полшымо дэнэ Марий Коммунист Сэкция-шамычлан марий удурамаш тунуктымо пашам тунгалман. Чыла марий уйэздыштэ, волостыштэ удурамаш тунуктымо пашалан ик марий коммунист удурамашым инструктырлан (пашам виктаршылан) шогалтыман, йал воктэнжэ удурамаш тунуктышо дэнэ Рвэзэ Ушэмьн члэн-шамычат, инструктыр каласымэ сэмьн, пашам йштэн кэртят. Вэрысэ Марий Коммунист Сэкция-шамычлан уло марий удурамаш—коммунист, шамычым „учотыш“ налын, чыла вэрэ марий удурамаш тунуктымо пашам пубьман, инструктырлан шогалтыман.

Марий удурамашым погэн, вигак кугу „собрание“ дэнэ конференциам да молым йштыман огыл. Вэрын-вэрын 10—15 удурамашым погэн, азам, вольыкым, йэран йэмьжым ончымо нэргэн, пөртым, вургэмьм йытыран кучымо нэргэн, мүкш ончымо нэргэн каласкалэн тунуктыман. Марий удур-шамычым погэн түрлө кид пашалан да молылан тунуктыман, поро канашым пууман, туньасэ калык-шамыч илымэ нэргэн каласкалыман. Марий удурамаш-шамыч погынымашын, конференциан пайдажым уждэ погынен жапым эртараш огыт йөра-

тэ. Саддэнэ эн ончыч марий удүрамашын түрлө йодмыжлэн поро кангашым пуйман. Тэгэ Ышташ тунгалмэнтэ вэлэ, марий удүрамаш-шамыч мйланна ушанаш тунгалыт. Тыгай тунгалтыш пашам Ыштымэнтэ ижэ, йал көргысэ удүрамаш-шамычым погэн, варажэ волость көргыштат погынымашым, конфэрэнциям Ышташ лийэш. Тыгай конфэрэнция дэнэ погынымаштэ Совет властын кресаньык нэргэн лукмо декретым да мойын удүрамаш-шамычлан умлыктарэн каласкалыман. Кэнэж пашам Ыштэн пйтарымэнтэ, йара жап годым, тунэмаш шонышо марий удүрамаш-шамычым лудаш, возаш, шотлаш тунуктыман. Адак нуным погэн, марий газыэтым лудын умлыктарыман; школышко колтымо дэч ончыч,

изи Ырвэзэ-шамычым ончымо, тунуктымо (дошкольное воспитание) нэргэн каласкалыман. Лудаш, возаш моштышо удүрамаш-шамычым погэн изин-изин Совет власть, Коммунист Партия нэргэн да моло марла лекциам лудаш лийэш. Тидэ пашаштэ Р.К.С.М. Ушэмьн членышт шуко полшэн кэртыт.

Адак тыгай паша Ыштымаштэ ушанрак, умлышырак марий удүрамаш-шамычым шинчэн налын, Сельски дэнэ Волсоветыш да моло членлан ойрыман. Тугэ Ыштымэ дэнэ вэлэ марий удүрамашым Совет Власть пашашкэ пуртэн кэртына, вара ижэ марий удүрамашат Совет властыым Ышкэ властышлан шотлаш тунгалэш.

А. Недрова.

Россияштэ рэволюция лиймэ нэргэн.

(Тунгалтышыжэ 3 со номырыштэ).

III.

Романов тукым гыч кугыжа-шамыч шогалаш тунгалмэнтэ Россиясэ шэмэр калыкын илыш койын нэлэмэ. Чыла мыландэ помешык кидышкэ вэрэштэ. Вэрын-вэрыя „вольнаштэ“ илышэ кресаньык-шамыч чыланат помешык кидышкэ вэрэштыч, помешыкын кул олмэш илаш тунгалыч. Помешык түрлө үзгар олмэш, кресаньыкым ужалэн налаш тунгалыэ.

Помешыкын түрлө сэмьн арымэ оксажым кресаньык дэчак кұрыч, кыран-кыран оксам погышт. Помешык-шамыч кидэш шуко мыландэ погыныш да, тидэ мыландэ пашам чыла кресаньыклан Ышташ логальэ.

Адак тудлэч посна купэч-шамыч виғанмэ сэмьн олсэ шэмэрланат шуко вужнам ужаш вэрэштэ. Куддүмэ роскотлан, адак түрлө нэлогым Ыштэн, кресаньык

дэнэ олсә шәмәр дәч кугыжа шуко оксам кӯрә Алексей луман кугыжа шинчалым налын кочмыланат шәмәр калык дәч налогым погән. Тыгай налог ыштымьлан шәмәр калык „бунтым“ ыштан. Тидә бунтым кугыжан войска пыкшә чарән.

Вәс „бунтшә“ тидлан лийә: Алексей кугыжа шай окса олмаш вүргәннә оксам лукто. Тидә вүргәннә окса пәш шуко ләктә. Садлан окса ак волән, түрлө үзгар талын шәргәштә. Йорло калык илыш чот йөсәмә да, шәмәр-шамыч, адак вәс „бунтым“ тунгалыә. Кугыжан кугу войска тидә бунтымат шалатыш.

Тугә гәнәт, шәмәр калык илыш кәчын йөсәмьн, сәддәнә шәмәр калык шуко-гана вүрүм йүн илышә кугыжан правительствә ваштарәш шогалаш төчән.

Алексей кугыжа годым ән кугу бунтым казак-шамыч дәнә крәсавык-шамыч ыштышт. Бунт годым Дон вүд дәч толшо—казак атаман Степан Разин вуйлатән. Тидә бунтшә Йул вүд воктәвә лийә.

Алексей кугыжа годым, Моско кунәч-шамыч Персия кугыжавыш дәнә, адак моло дәнәт талын торгайаш тунгалыныт ыльә. Йул дәнә түрлө үзгарым ужалән налын кәвдбштыт ыльә. Сәддәнә тидә вәрйштә шуко, паша кычалшә, йорло-шамыч погынышт. Адак Йул воктәнәсә крәсавык-шамычат помәшык кидыштә пәш йөсәйн иләнәйт. Нинә йорло-шамыч чыланат кугыжа помәшык, кунәч да моло пойан-шамычлан сьрән илән улыт. Кугыжан правитель-

ствә ваштарәш тарванән шогалаш нуньн вуйлатышә вәлә укә улмаш.

Моско кугыжан правительствәлан йорло-шамыч дән пьрлыә молат сьрән иләнәйт: Дон вүд воктәнәсә казак шамычат шукәртсәк пойан правительствам пытараш шовән иләнәйт. Алексей кугыжа годым Дон казак-шамычын илыштышт чот шыгьрәмьн да, казак атаман Степан Разин чыла йорло калыкым, пойан правительствам пытарән, шәмәр властьюм ышташ ұжаш тунгалын. Разин ұжмашкә казакат, олсә шәмәрат, йорло крәсавык-шамычат погынышт. Нинә, пойан ваштарәш шогалашә шамыч, Астрахань олам ышкә кидышкышт налын. Йул воктәнә кышко—Моско ола вәлкә толаш тунгалыныт. Тидым колын, Моско кугыжа нуньн ваштарәш сайын тунуктымо, шуко салтак-шамычым колтән. Симбирск олаш шумәнтә, кугыжан войска Разин войскам сәнән. Степан Разиным, иләнәш налын, Моско олаш нангайән пуштын. Тугәлан казак дәнә крәсавык рәволюциа пыгән. Тидә лиймәнтә, шәмәр калык 100 ий годсәк, йүк пуудә, кугыжан, помәшык, кунәч-шамыч кид йумалвә орланән илән.

IV.

Романов кугыжа-шамыч годым шәмәр калык вигунамат сәй илышым ужын огәл. Тидә нәлә илышат вунамжә тұр гоч йөсланән, кунамжә шагалрак йөсланән. Пәшәк йөсә улмо годым шәмәр калык тарванән рәволюциам ышташ төчән. Тугә гәнәт, пойан, помә-

шѣк, купач кид гыч, шэмэр калык 1917 ий мартэ углэн кэтѣн огыл: нуно пойан ваштарэш ик-канаштэ „рүж“ нигунамат тарванн огыл: вэрѣн-вэрѣн вэлэ пойан ваштарэш пижэдѣлѣнѣйт. Саддэнэ пойан шамѣч шэмэр калыкым эрэ сэнэн, адакат пѣзѣрэн ашнэнѣйт. Тыгай йорло калыкын тарванымас Иэкатѣрина кугѣжа годымат лийын. Тидэ, Пугачов, бунт манмэ годѣм йорло калык Урал курѣк воктэвэ тарванн, варажэ Йул вүд воктэкэ шарлэн.

Иэкатѣрина кугѣжа годѣм Урал курѣк дэнэ Йул воктэнѣсэ крѣсаньѣк-шамѣч пѣш йѣсѣн илѣнѣйт. Нувѣн помѣшѣкѣшт. киндэ дэнэ торгайаш шонэн, шуко мѣландѣм ұдаш тўналѣнѣйт. Тидэ мѣландэ пашам помѣшѣк-шамѣч, оиса тўльѣдэ, крѣсаньѣкклан ѣштѣтэнѣйт. Крѣсаньѣкын ѣшкэ пашацлан арнѣаштэ ик йара кѣчат водѣн огыл. Саддэнэ крѣсаньѣк пѣш чот йорлэмѣн. Тунам адак Урал воктэнѣсэ заводѣшто улшо пашазэ - шамѣчѣнат, казакѣнат илѣшѣшт куштылгак огыл улмаш. Уралѣсэ казак-шамѣч тѣ мартэ Урал (Як) вүдѣштэ колѣм кучѣн, шинчалтэн ужалат улман. Варажэ шинчалан йэр-шамѣч кугѣжавѣш кидѣшкэ каймѣнгтэ, шинчал налшэ-шамѣчлан кугу налогѣм тўльаш вэрѣштѣн. Казак кока гыч лѣкшэ пойан старшина—атаман-шамѣч налог амал дэнэ

уто оксамат погѣнѣйт. Саддэнэ йорло казак-шамѣч пѣзѣрэн илѣшэ атаманышт ваштарэш тарваннѣйт. Тудѣм колѣн, кугѣжан правительство, Оренбург ола гыч войскам колтэн, казак - шамѣчым сэнэн.

Лачак тидэ жапѣштэ Урал казак-шамѣч дѣкэ Кавказ гычѣн, Пугачов лўман довысэ казак, „мѣй пуштмо дѣч утлѣшо Петр III кугѣжа улам“ манын мѣен. *) Кугѣжа толѣн шонэн, казак-шамѣч чѣланат „мамнам вўр йўшэ атаман-шамѣч дѣч утарэ“ манѣн Пугачовлан ойлѣнѣйт. Шуко йорло казак, заводѣсэ пашазэ-шамѣч Пугачов воктэнэ погѣнэн, правительства ваштарэш тунам шогалѣнѣйт. Заводѣсэ пашазэ-шамѣч пушкам, тарѣм, да моло сар ўзгарѣмат ѣшташ моштат улмаш. Адак Урал воктѣнысэ башкир-шамѣч Пугачовлан шуко имнѣым сар ѣшташ полшаш пуѣнѣйт. Саддэнэ Пугачовѣн, сар ўзгарат, имнѣэ-шамѣчат шуко салтак-шамѣчат погѣнѣнѣйт. Тидэ войска дэнэ Пугачов вигак Москошко кайа ѣльэ гѣн, кугѣжан войскам сѣнга улмаш. Казак-шамѣч Пугачовѣм Моско вѣлкэ колтэн огыл ул. Пугачов ваштарэш Иэкатѣрина кугѣжа шуко салтак-шамѣчым колтэн. Нинэ салтак-шамѣчым Пугачов шуко вэрэ сэнэн. Вара Пугачов войскажэ дэнэ Озан ола вѣлкэ кайн. Йул воктэнѣсэ крѣсаньѣк-шамѣчат тудѣн вой-

*) Иэкатѣрина кугѣжан Марийѣым—Петр III лўман кугѣжам, йўмѣж годѣм арѣстовайн, пуштѣнѣйт. Тудѣн олмѣш кугѣжалан Иэкатѣрина шогадѣн.

скаш ушнэныг. Пугачов Ышкэ манифэстыштыжэ „чыла мыландэ, чодыра, энэр крэзаньыклан, казаклан лийжэ, ниногоай налогым погыман огыл“ маньин возэн. Пугачовын войскажэ шуко тўжэм помэшывым пуштын гынат, чылажымак пьитарэн кэтын огыл, Озан воктэнэ Пугачовым кугьжан войска сэнэн. Пугачов Йул вўд дэнэ ўлўкўла кайэн. Вара Симбирск, Самара, Саратов губэрньаштэ— чыла вэрэ кугу крэсаньык бунт

лэктын. Царицын олаш шуумэнтэ, кугьжан войска Пугачевым сэнэн, тудым пльэныш налын. Москошко кондэн. Тьжакын 1775 ийште пуштын. Пойан ваштарэш тарванышэ крэсаньыгым, шукьжым, Йэкатьэрина кугьжа „карательный отрядым“ колтэн пуштын пьитарэн.

(Ўмбагыжэ лийэш).

А. Недрова.

Марий коммунист-шамыч.

(Тўнгалтыш 2-со номырышто)

2-со номырышто мый 1905-ийсэ пашам кўчўкўн каласэн пуэнам Ыльэ.

Ындэ каласэн пунэм—

1905-ий дэч варасэ пашам.

1905-ийште руш кугужа, пай-ар-шамыч, кугу купэч-шамыч крэсаньык дэн пашазэ-шамычым пэш вашкэ пьызырал шуышт. Илыш адак тошто шотышкак возо. Шуко „революционер“-шамыч вуйыштым казаметэш, Сибирэш да мойын пытарышт. Тьгак марий калык кокла гыч лэксэ „революционер“-шамычат моло калык „революционер“ сэмьнак орлыкым шуко ужыч. П. Г. Григорьевым туньктышо гыч луктын шуышт. (Тудо тунам Унчыште Брат. Свят. Гурия школаште тунькта Ыльэ). А. Бароновым, И. П. Воробьевым, А. В. Бобровым (ўдў-

рамаш) Архангельск губ. колтышт, Н. М. Орловым, Якмановым—Сибирыш колтышт, Адаев—Финляндияшкэ шылын курижэ, И. С. Ключниковым—Вологодск. губ. колтышт.

Молан 1905 ийште марий калык кокла гычат „революционер“-шамыч лэкташ тўнгалыч?

Тидэ йодмылан Карл Маркстуньктымо дэнэ вэлэ раш ойлэн пуаш лийэш.

Марий калык ир илыш шот гыч тидэ жапыште гына вэлэ лэкташ тўнгалын Ыльэ... Нунат Ындэ ик чодыра вуйым гына ончымым чарнаш точаш тўнгалын улыг Ыльэ. Торгаймэ паша, мыландэ палча, моло калык кокласэ гайак марий-шамыч коклаштит кайаш тўнгалын Ыльэ. Йаллаште кэвйт-шамыч (лавка-шамыч) по-

чылтыч, адак йѣдал дѣн, ложаш дѣн, мочыла дѣн, ний дѣн, муно дѣн, тѣгдѣ салу дѣн марий-шамыч торгайаш тѣнгальыч, а кугурак оксан-шамычшѣ чодѣра дѣн, вельык дѣнат торгайаш тѣнгальыч. Марий калыкын илышышкѣ оксан куатшѣ пурѣн кайыш.

Тѣгай илыш шотым „наука“ почѣш „торговый капитализм“ манаш лийѣш. Тидѣ „торговый капитализм“ 1905-ийштѣ илышыш лачак пураш вѣлѣ тѣча ѣльѣ.

Тѣлѣч вара Марий калыкын тошто „поро“ илышыжѣ пудѣраваш тѣнгальѣ.

Ожно марий калык чѣла кѣлѣшым ѣшкак ѣштѣн ильѣ ѣльѣ, назарѣштѣ пѣш шукак налмаш укѣ ѣльѣ, лачак киндѣжѣ ок сатѣ гѣн, ложашым налѣш ѣльѣ, шинчалыкѣ укѣ гѣн, шинчалым налѣш ѣльѣ... А вургѣмым, кѣмым, потам, „йошкар“ тувѣрым йѣргѣш налмаш укѣ ѣльѣ.

1905-ийын илыш шумо годым марий коклаштат фабрикаштѣ ѣштѣмѣ ѣзгар-шамыч шарлаш тѣнгальыч. Нувѣн коклаштѣ вургѣмат вашталдаш тѣнгальѣ, моло чиймѣ, кочмо ѣзгарат шарлаш тѣнгальыч. Марий-шамыч вр илыш шот гѣч лѣкташ тѣнгальыч. Мѣландѣ паша коклаштат вунѣн илыш пѣш талѣн пужлаш тѣнгальѣ... Калык шарла, а мѣландѣ шагал. „Казна“ чодѣрам пасуш савураш ок-лий: чодѣрам чаманат, тѣра-шамыч огѣт ну. Садлан марий калык мѣландѣ шѣгѣрѣм пѣш шижап тѣнгальѣ. Йалѣштѣ калык кок вѣкѣ лийаш тѣнгальѣ: икѣ вѣгѣ поян-шамыч тайваш тѣнгальыч, вѣс вѣкѣ йорло-шамыч.

Поян-шамыч койын-койѣн куш-каш, ѣрдаш тѣнгальыч, а йорло-шамыч эрѣ утларак да утларак пѣзѣрваш, йомаш тѣнгальыч. Мѣландѣ шуко годым марий-шамыч чѣланат ик тѣррагак илѣн улѣт. (Тѣбѣ мѣйѣн ачѣйѣн-тѣдѣм марда (средняк) манаш лийѣш ѣльѣ—мѣйѣн изиѣм улмо годым 40 шорѣк, 7 ушкал, 4 имвѣ-шамыч улѣт ѣльѣ, а 20-ий гѣч тидѣ чѣла йомо, кодѣч 7—8 шорѣк, 2 ушкал, 1 имвѣ; кѣзѣйтшѣ ѣндѣ пѣлыжѣ чолѣ вѣлѣ кодѣн.

Тѣбѣ тидѣ шотлѣманш пѣш сайѣн ончѣкта марий-шамычѣн илыш корнѣн ошкѣлмѣжѣм. (Мѣмван ѣшым йолагай манаш ок лий ѣльѣ, садлан илышѣн поянлѣкшѣм „йолагайжлан лийѣн пѣтарѣн“ манаш ок лий).

„Торговый капитализм“ (торгаймѣ оксан куатшѣ), шагал мѣландѣ—коло ий коклаштѣ тошто „поро“ илышым пужталаш тѣнгальыч. Марий-шамычѣн илышѣшт койѣн вашталдаш тѣнгальѣ, нунат тѣгѣ—тугѣ вѣс сѣмѣн йѣнѣм кѣчалыч, эртак мѣландѣ паша дѣнѣ илѣмѣм чарнѣшт, тѣрлѣ „ремеслалан“ тунѣманш тѣчаш тѣнгальыч, сад пашат, мѣжш ончѣмо пашат марийѣн илышѣш пѣраш тѣнгальыч. Илышѣн корнѣ вѣсѣмѣ. „Йѣнѣм мушо йѣрѣм кѣгѣш, а йѣн мудѣмѣ шужѣн кола“—манмѣ мут тѣлѣч вара шокташ нувѣн коклаштѣ тѣнгальѣ.

Тунѣммѣ пашат йатѣрак ончѣко кайаш тѣнгальѣ. Марий-шамыч: „тунѣммѣ дѣнѣ жалбам налаш лийѣш, „жалба“ дѣн илаш куштѣлѣгѣрак“, манаш тѣнгальыч.

Тѣгѣ илышѣн корнѣжѣ тунѣм-

мә көклаштан почылтын кайыш.

Марийын кугурак тунэмшэ-шамыч моло шәмэр марий-шамычым чот туныкташ тунгальыч. (Нияз туныктышо көкла гыч тәбә тыйгай йән-шамычын лумуштум мондымо ок кұл: **Т. Е. Ефремов** (кызыт „Йошкар Кэчэ“ газетыштә член редакционной коллегии), **К. П. Петров** (Унчыштә туныкташ), **Г. Е. Еремеев** (кызыт Озангыштә— „тов. председ. кредит-артель союза“) **Н. Р. Модин** (руш; кызыт колән), **П. Г. Григорьев** (кызыт Горно-Марийски педтехникумыштә туныкта), **Н. Д. Замятин** (руш) **М. Ф. Токмурзин** (кызыт Николо-Березовысә педагогически курсыштә туныкта) **Каомазин** (кызыт Сибирьсә марий көклаштә туныкта), **Л. Я. Мендиасов** (кызыт Николо-Березовск. педагогически курсыштә туныкта), **А. И. Идалашев** (колән), **П. М. Кунаев** (Озан семинарыштә туныктыш) **В. А. Алексеев** (Николо-Березовкаштә 2-класся. школаштә туныктыш) адак молат.

Ниньын кид йумач гыч шуко марий ыrvвзә-шамыч тунэмьн ләктыч.

Тунэмьн ләкшә-шамыч моло марийым түрльын туныкташ тунгальыч: поп-шамыч „Христесс вә-

ралан“, а туныктышо-шамыч моло „наукалан“... Раш шоналдат гән, нуно калыкым йандар корно дәнәк илаш туныктән огыт ул; тугә гынат, нуно марий-шамычын шинчаштэм почаш тунгальыч. Илыш корныжат, туныктымо пашажат марий-шамычым эркын-эргын өнчыко шүкышт.

Тәбә тыйгай илыш шот гыч 1905-ийштә марий калык көкла гыч „революционер“-шамыч ләктыч.

Тидым палән налдә, мыланна „марий революционер“-шамычымат палаш йөсө лийәш йльә: чыла койышат, чыла шояышат, чыла йштәшат— эрә илышыын вож гыч ләктәш, а илыш вожшо— түрлө йштәшашын куатшә гыч (производительные силы) ләктәш. Садлан мә пәш күчүкүн гына түрлө йштәшашын куатшым (илыш куатшым) шоналтә нална.

Ындә „марий-революционер“-шамычын шовымыштым возаш күләш. Мом шонән улът нуно 1905-ийштә?

Мә сәмын нуно шәмэр калык-лан полшөнәшт улмаш?

Тидым вәс номырәш возаш вәрәштәш.

(Умбагыжә лийәш).

В. Сави.

Шужән илышз-шамычын пойан-шамыч дән киндә үмбач кәлшымым йөрдымашкә лукмо дәкрәт нәргән.

Кодшо ийын шурно шочдымо могорышто, шужән илымә дән калык пәш кугу нужнам ужо.

Кочкаш укә дән шужышо калык түрлән илаш төчыш: сурт дән лум йумалнысә озымым кочкаш

огөш лий. Садлан лийын шуко вэрэ поян кулак-шамыч пэш шулдын нужна-шамыч дэч суртымат, үдүмо мьландымат, олыкымат, вольыкымат киндыла наладышт. Мьландэ пашамат нужна-шамыч түрлийн ышташ төчышт. Йужо вэрэ ик пут ложашла нужна йэн пүтынь агажым, 5—10 крэнга ложашла у кылатшымат кулаклан (пойанлан) пуэн. Чыла уло мьландыжымат лош ышташ пуэдэн. Нужнаштэ түрлыжат лийэш: Кавказыштэ тьгэ лийын: нужна-шамыч 1—2—3 пут ложашла 1—2 десьятина үдүмо мьландым пуэнат. Тэний тушто десьятиналан 200 пут нарэ шурно шочын. Тьжэч палэ ынде, кузэ поян кулак-шамыч нужна йэным пьзырат.

Совет власть нужна-шамычым, поян кашак пьзырмэ дэчын кэч кунамат аралашак төча. Кызытат тудо нужна-шамычым поян кулак кид йумалан киндэ вэрыч пьзырныма гыч утарышаш декрэтым лукто. Тудо декрэт кулак-шамычын вийым вожшыгэ күрлэш. Декрэт, поян дэн нужна йэн кокласэ, чыла киндэ умбач кэлшымым йордымашэш лукто. Могай кэлшымэ-шамыч декрэт почэш йордымашэш лэктйт?

Декрэт каласымэ шот дэн, закон вастарэш ыштымьлан, тьгай кэлшымэ-шамыч шотлалдыт:

а) нужна йэн киндым, альэ оксам ага умбал шурныжо умбач шот дэч посна арэн гын.

б) мьландэ пашам лошэш ыштймэ гын.

в) олыкым, альэ мьландым ончыкыла (аренда шот дэн) ыш-

таш пуымо гын,

г) түрлө сурт үзгар. оралдэ, вольык кочшаш киндыла пумо гын, адак моло закон шот дэч посна кэлшымэ шамычат.

Тьгай кэлшымэ-шамычым декрэт кызыт йөрнэш пудьртылэш. Нужналан арымэш пушо йэн 50% процент дэч утла уштарэн ышкэ пумо киндыжлан альэ оксалан түлүктэн ок кэт. Тидьм рашырак ойлэн ончыктэна: поян йэн нужналан кочкашыжэ, альэ удаш 10 пут шурным пуэн. Кэлшымэ шот дэн, нужна йэнын кызыт 20—30 пут ага умбал шурныжым пуаш вэрэштэш. Декрэт 50% процентым вэлэ налме умбач уштарэн тўлаш шўда,— 15 пут шурным, альэ тудо шот дэнак шурно олмэш оксам.

Кооператив гыч, моло ушэм гыч, казна гыч налмылан, декрэт 25% вэлэ уштарэн тўлаш шўда—10 пут олмэш 12¹/₂ пут тўлўман.

Тидэ декрэтим шотэш налдэ кэлшышэ-шамыч ышкэ коклаштышт адакат кьнат гын, нуно коктынат судитлыман лиййт,— иктыжэ нужнам пьзырмылан, вэсыжэ (нужнажэ) ышкэмжым пьзыртымылан.

Кэч могай сурт үзгар, оралдэ, вольык киндыла ужалмэ гынат, тудым мьнгө күннө ойлымо сэмьн тўлэн мьнгө налаш лийэш. Олык, үдүшаш мьландэ ончыкыла киндыла пумо гын, тудымат мьнгө сурт дэн налаш лийэш.

Тьгэ Совет власть нужна калыкым поян (кулак) пьзырмаш гыч арала. Йалысэ поян-шамыч нужна йэныным түрлыжымат

йара налын, адакат (ожнйсыла) пу, тудо Ышкэ дэкрэтшэ ден
вұрым йұын пойән ильнәшт. пойаньн ильш кылым кұруштәш.
Совет власть нуньлан әркым ок Рушла гыч кусарән. И. Воробьев.

Марий калыкым тунуктымо паша нәргән.

1917 ий дэч вара марий калык коклаштә тунуктымо паша талән кайаш тунгалын Ыльә, лачак кызыт адак тудо изэмаш төча. Молан изэмаш тунгалмыжым тунуктышо-шамыч сай шинчат. У „экономически политика“ ноштәк казна шот дәнә кучымо школа, лудмо порт, внага пуэдбимә порт, тьэатр, клуб да моло пәш шагалемыч. Казна гыч интәрнатан (общэжитиан) тунуктымо вэрым, да волостьлан 2 школым I ступ., олалан ик школым II ступ. вэлә кучаш тунгалыт. Тыләч шукырак школажым кучаш казнан кызыт вий ок ситә, окса укә. Саддәнә кодшо школ-шамычым кузә гынат калыкклан Ышкэ гыч кучыман. Тунэмашын пайдажым марий калык ындә шинча, садлан школа-шамычым кучымо нәргән, нуньлан полшаш төчымо нәргән пәш чот шоньман. „Ышкәнан окса дәнә кучымо школа ок-күд“, маньн ойлъман огыл. Моло калык-шамычат: рушат, суасат, чувашат, одат, вәсә-шамычат, казна шот дәнә кучумо школа дэч посна, йатыр школым Ышкэ шотышт дәнә кызыт пәш почыт. Марий калыкат, моло калык дэч шәнгә-

лан кодаш ок шоно гын, тугак тунуктымо пашам вьктараш төчыжә.

Кызыт пәтырнышә школа-шамыч гыч учытлышт, тунуктымо пашаштым кудалтән, вәс пашакә кайаш тунгалыч. Тидә вәс пашакә кайшә марий тунуктышә коклаштә тунуктымо пашам сайын шинчышат уло. Саддәнә губернья дәнә уйезд көргышто калык тунуктымо пашам ончышо Марий Сәкция-шамычлан чыла марий тунуктышо-шамычым „учотыш“ (шотлымаш) налман. „Учотыш“ налмәнгә, шукырак тунэмшым, икшыбым тунуктән моштышо тунуктышо-шамычым школәш тунукташ кодьман. А моло шагалрак тунэмшә тунуктышо-шамычшым түрлө кыдалаш дәнә, кугу школәш, курсып тунэмаш колтыман. Вара нунат, тунэмьн ләкмәкә, казнашатат окса шукырак чумьрномәнгә, адак тунуктышылан пурат. Тунуктымо пашалан Совет-власть тунам чот полшаш тунгаләш. Школат, моло тунуктымо вэрат ийын угларак почылташ тунгалыт. Тунам садлан марий тунуктышо-шамыч пәш күләш лийыт.

Мәмнан кумйшо пашана адак тугайе. Чыла уйездлаште калык тунуктымо пашам сичышо полка воктэнэ (Уово), адак уйезд комитыт Р.К.П. воктаньсэ марий сәкция-шамычлан мйнаре школым, мйнаре моло тунуктымо вэрим калык шот дэнэ кучаш лийэш, кушакын школым кодаш, кушто школым пәтәраш лийэш, манын шонаш кызытак тунгалман, адак гылөч посна марий — школа-шамычлан у „сэтым“ йамдөлман.

Школ-шамыч шагаләмьнйт гын, чыла кодшо школа-шамычыштат тунуктымо пашажым сайэмдаш төчыман, тужак сай туныктышо шамычым пуртыман.

Ты марта мәмнан куд вэре выдалаш школа — „Педагогический Тэхникум“ манмә-шамыч бильич. Кызыт у „экономически политика“ поштэк казна чыла Педтехникум-шамычым кучаш оксам пуэн ок кэт. Нинэ Педтехникум-шамычым губэрня, уйезд көргысэ вий дэнэ гына кучаш төчыман. Нунөлан ситышашлык тунуктышо, кнага да моло күлэш шамычым пуаш күлэш. Тидым Марий Сәкция-шамычлан мондыман огыл.

Марий тунуктымо пашам ончышо Рүдө, Марий Бюроланат

тидэ каласыме нэргэн шоналтыман. Кузэ калык шот дэнэ школым кучаш йөвым муман, кузэ уло марий школа көргыште тунуктымо пашам сайэмдыман, — тудын нэргэн вэрысэ Марий Сәкция-шамычлан Рүдө Бюро гычын инструкциам да возыманым колтыман. Адак марла йылме дэнэ возымо тунуктымо книга-шамычымат йамдөлэн кодшо школа-шамычлан колтыман.

Тидэ каласымым туга пунчалаш лийэш:

1. Казна окса дэнэ кучымо школа-шамыч мбланна огыт сятө. Марий-шамычым умлыктарэн, вэрысэ калык полшымо дэнэ (окса, киндө, пу, да моло дэнэ) школым кучаш тунгалман.

2. Марий туныктышо-шамычым „учотыш“ (шотлөманш) налман. Тунуктымо пашам сайын шинчышэ учытыл-шамычым школәш кодыман, молыжым турлыбө школыш, курсыш тунөманш колтыман.

3. Кушак, могай школым, тунуктымо вэрим кодыман, могайым пәтәрыман, — тидын нэргэн „сэтым“ йыштыман.

4. Школаште тунуктымо пашам сайэмдыман.

А. Недрова.

Тургыжым (торфым) вольыкдан шарыман.

1) Торф вольыкдан шарашат, тэрысланат пэш кэлша.

Кресаньык-шамычын кызыт олым шагаләмьн. Садлан тэрысым пасушко шагал кышкымо дэнэ, киндат томам шочаш тунгалэ. Киндэ шагал дэн, крэ-

саньык вольыкымат шуко кучэн огыш кэт, садлан лийын олым олмэш вэс шулдо акан арвэрим муаш күлэш. Олым олмэш шараш торф дэн рэгэнчэ пэш кэлша.

Торф кунышто лийэш. Тудым лук-

тан шэргэш ок шу. Торфым күртнбө кольмо дэн цүчкэдэн луктан пэш каньылэ. Тудым кэнгэж шыгыр паша годым огыл, а шошым, альэ ныжым луктэдыман.

2) Кузэ торфым лукман, коштыман.

Торф купышто ончыч үмбалнысэ вүдым корэн брдьшкэ колдыман. Садлан ик кугу выньэмьм мучко корат, варажым брдьж гычын 25 важык кокла гыч тыгыдэ выньэмьм корэн колдат. Эркын-эркын торфын үмбал ластыкшэ кошка. Варажым күртнбө кольмо дэн кэрмыч сэмьн торфым цүчкэдэн луктын, 5-гыч кэрмычла коштан пу артанала оцтат. Мардэж кэрмыч коклантэ коштын нуным кошта. Вара үмбачшэ она дэн лавашым ыштат, альэ сарай йүмакэ оцтат. Йүр норта гын, ночно торфым вольык виташкат кышган ок кэлшэ. Йужгынам шыжым йамдылымэ торфым онга-шамыч үмбач оцтэн тэлым кылмыктат. Тэлым кылмыгтымэ торф, шошым кошка да, варажым тудым тыгыдэмдан пэш куштылго. Мыландэ үмбалан онгымо торф, тэлым лум йүмалнат огэш кылмэ. Мүндүр вэрышкэ торфым тыгыдэмдэн тьукэш оцтэн ныгтайат. Тьукшым кид машина дэн альэ вэс түрлын ыштат.

Торфым вольык вүташтэ кузэ шарыман?

Вольык йол йүмакэ шарымэ дэчын ончычын торфым тыгыдэмдан күлэш.

Торфыштэ вүд 27—35% вэлэ лийман.

Вольык йол йүмакэ 3—4 вэршок күжгыт шарыман.

Вольык вүташ пөрвөй (түнгалтыш) шарымэ годым, үмбачынжэ олымым шарыман.

Түгэ от шарэ гын, вольыкклан тунэмашыжэ йбсб.

Олымым вольык йол йүмач кэчын погэн налман.

Вошт вольык шондо дэнэ нөрышанлан лийын, торфым савыркалэн оцтыман. Торф вүташтэ тэлэ коч кийа. Вольык могырым лавыртылаш түнгалэш гын, үмбачынжэ угычын торфым шараш күлэш.

Ик вольыкклан мо чоло торфым шарыман?

Рэгэнчэ вүд дэн, шопо йум (газ) шуко шупшэн да, тудым вольык вүташ кугун шарыман огыл. Вольык пэтырымэ вэр она күваран гын, кэнгэжым торфым шагал шарыман. Вольыкклан вүдүжгэ, ночно кочкыш пумэнгэ. Йол йүмакат торфым шукырак шарыман.

Түрлө вольыкклан тынарэ торфым шарыман.	Ушкал	Имньэ	Шорык	Сбсна
1. Вольык суткаштэ тынарэ крэнгам шалэш адак моло ночкым луктэш	69 крэнгам	33 „	2 „	8 „
2. Уржа олым ик вуйлан тынарэ күлэш	20 крэнгам	9 ¹ / ₂ „	¹ / ₂ „	2 „
3. Торфым кэчылан тынарэ шарыман	8 ¹ / ₂ крэнгам	4 „	¹ / ₂ „	1 „

Торфым шагал шарэт гын, нөрөн вольык могыр лавыргылэш, садлан торфымат суткалан утларак шарыман, ушкаллан 11—13 крэнгам, имньылан 6—8 крэнгам, шорыкклан ¹/₂—1 крэнгам, сбсналан 1¹/₂—2 крэнгам. Вольык вүта тэлым йүштэ гын, вольыкат торф

үмбалнэ кийэн кылмэн кэтэн.

Торф дэн рэгэнчэ шарымын сайыжэ тыгай.

- 1) Вольыкклан кийащ шупкыдо.
- 2) Лавыра дэн ночкым шупшэш.
- 3) Ушыгышэ йүым (газ) шупшэш да, вольык шинчат огэш кошто.

4) Торф шарыман вүташтә чэрат вольыклан огәш пиж.

5) Вольык кучат огәш шў, йолжат огәш котшө.

6) Вүта кўварым төр ыштыман. Төр кўварыштә вэлә вольыкат сайын кана.

Олык торфым (тургыш) вигак пасуш тәрйе олмәш кышкан лийәш. Вольык вүташтә кийнә торф, олым тәрйе дөчын сайә.

Петроград гүбәриян Лужски уйәздыштә тьгә шынан улыт.

Модай тәрйесым кышкэныт?	Мынбар пуг тәрйе	Пырчә ләктыш (дъэсатина лан)
Олым тәрйе	60	56 пуг
Олым дән торф тәрйе	60	78 „
Ик торф гына	120	60 „
Тәрйе кышкыдә	—	24 „

Торф тәрйесым агаш кышкәт гын, вәс ийжә шурно адакат сай шочәш:

Модай тәрйесым кышкэныт?	Туналтыш ий (уржа)	Вәс ий (парәнгә)	3-шо ий (шўльбө)
Олым тәрйе	50 пуг	259 пуг	30 пуг
Олым дән торф тәрйе	60 „	445 „	39 „
Ик торф гына	54 „	300 „	30 „

1914 ийыштә Пегровски Агадәмиан (мыландә пашалан тувыктымо вәр) тьгә ләктын:

Модай тәрйесым кышкэныт?	Дъэсатина лан мынбар пуг шурно ләктын	Олымжо
Тәрйе кышкыдә	52 пуг	119 пуг
Торф тәрйе дән	83 „	225 „
Олым тәрйе дән	72 „	119 „

Торф тәрйе кузә агам сайэмда?

Торф тәрйесым сайыжә тьгай:

1) Ошман мыландә дән варнән, агам сайэмда, а шунан мыландә дән

варнән, тудым пушкыдәмда.

2) Торф вүдым нәш шупиәш да, садлан мыландә нөрөн шөгән шурнат сай кушкәш.

3) Олым тәрйесым агаштә төр кыш

каш огэш лий. Садлан шурнат төр, ик гай огэш куш. Торф тәрйе тьгьдә да, тудым ана ўмбалнат төр шалаташ лийәш.

Олым тәрйеым овдак кышкән вашикә от курал гын, тудын вийжат арам пьта.

4) Торфым йамдылашат пәш шулдәш шүәш, пүчкәдән луктәдашат кашьйлә.

Марий йалла воктәнә кун тургыж

(торф) пәш шуко. Марий калыккланат моштәи, у шот дән, мьландым үдән илаш тунәмаш күләш. Садлан лийын тидә возьмо почәш куп тургыжым йамдылән, олым тәрйе олмәш пасушко кышкән, мьландым үдаш тунәмман. Йалыштә ек йән тьгә ышташ тунәләш гынат, варажым тудым ужын молат турак ышташ туналыт.

„Новая Деревня“ журнал гыч марлаш кусарән **А. Эшкинин**.

Пыл помышсо кәчә.

Кодшо номьрышто күчүгын гына сандалык нәргән возьшна.

Айда адак йүдым түгә ләктын пыл помышко ончална! Мо койәш? Йырым йыр чолга шүдүр-шамыч волгалтын шогат. Пәш чолган йүлүшат уло, йужьжо изиш вәлә койыт.

Ончәт да, пәш кужу паршыч дән күзән, кид дән налаш лийшашлат койыт.

Ик кас годым мыйн 4 ийаш икшывәм, тьлзым ужмәкшә, тьгә каласыш: ачи, кугу пакшыч дән тьлзышкә күзап лийәш вәт, маньә.

Тунәмдымә кугу йән-шамычат, шүдүр-шамыч мүвдырнә огыл, маньын шонат.

Эрдәнә кәчә ләкшаш дән шүдүр-шамыч әркын-әркын йомыт. Кәчә волгыдылан көра нуно йомыла койыт. Ончыкыжо нунын чак дән мүвдүршыт нәргән каласәна. Кызытшә кәчә нәргән мутланәна.

Кәчым айдемә ошсәк өрын онча. Айдемә иржә (дикий) улмо голым кәчым йумылан шотлән турлын кумалын.

Кәчә огәш лий ыльә гын, мьлавдә ўмбалнә айдәмат, турлө кайыкат, шурнат огыт лий ыльә.

Мьлавдә ўмбалнә чытыдымаш йүшто, әртак лум ора лийәш ыльә.

Кәчә мьландылан волгыдым, шокшым пуа, садлан пүртүс (природа) ила.

Тунәмшә (астроном) - шамыч кәчын, тьлзын, мьландын шүдүр-шамыч чылажымат вискаләнәт.

Йара шивча дән ончымаштә, кәчә уппи орала вәлә койәш. Тудо мьландә дәчын пәш мундүрнә, садлан тугә изин койәш.

Мьландә дәчын кәчә дәкә 149 милион километр. (Киломәтыр француз калык виса; тудо 1 мән-гә дәчын изиш гына шагал; садлан мә ончыкыжо киломәтыр олмәш мән-гә маньын возәна).

Мыландэ гычын кэчыш күр-
тнӧ корно дэн ик шагатлан 60
мэнтэ гыч кайэт гын, тушко 283
ийыштэ ижэ мийэн шуат.

Кэчын оражэ мыландэ дэчын
1,280,000 кана кугу. Мыландэ
вошт—повшэчын ик тӱр гычын
вэс тӱрӱшкэ висэт гын, 12,500
мэнтэ лийэш, а кэчын—1,383,000
мэнтэ лийэш. Мыландэ йыр 36,000
мэнтэ, а кэчэ йыр 3,340,000
мэнтэ.

Кэчэ йшкэ йыржэ $25\frac{1}{2}$ кэ-
чыштэ (сутка) пӧрдӱн савырна
(мыландэ—24 шагатыштэ).

Кэчэ чарныдэ шолэш, тунэм-
шэ-шамыч тушто 7000° (градус)
шокшо маньт.

Чот шолмыжлан кӧра, кэчын
ӱмбалнэ вьньэм почылдыт. Кугу
вьньэм рожышкыжо йӧгырӧ 10
мыландэ ора пурэн возын кэтыт.

11—12 ий эртымӧкэ, кэчэ пэш
талышнӧн шолэш. Кэчэ, шолшо
лапаш гай, срам ӧрдӱшкэ кышка.

Йужо шолшо оражэ 225,000
мэнтэ кужыт вэр гычын, кэчэ
дэчын орльэн 300,000 мэнтэ кӱк-
шыт кӱзэн кайа да, мӧнгӧ кэчышкэ
возэш. Кӱшкэ шыжалтын кӱзӱ-
шын оражэ, мыландэ ора дэчын
шуко кугу.

Тидэ шыжалтшэ ора 1 секунд-
дылан 200 мэнтӱм кӱзэн кайа.
Тидэ шыжалтшым „протуберанцы“
маньт. Чот шэмэмдымӧ йандау
вошт ончат гын, кэчын шолмыжо
палэ.

Кэчэ йыр 8 шӱдӱр пӧрдыт:
Меркурий, Венера, Мыландэ, Марс,

Юпитер, Сатурн, Уран и Нептун.
Нуньм рушла „спутники солнца“
маньт. Нуньн йшкӧчыштын йыр
пӧрдшӧ спутникыштат улыт.
(Мыландын спутникшэ—тылзэ).
Меркурий кэчэ йыр 88 кэчыштэ
пӧрдӱн савурна, Венера—224 кэчы-
штэ, мыландэ—ик ийыштэ, Марс—
кок ийыштэ, Юпитер—20 ийыштэ,
Сатурн—29 ийыштэ, Уран—84 ий-
ыштэ, Нептун—165 ийыштэ.

Кэчэ дэчын тӱрлӧ шӱдӱр
(спутник) шамыч дӧкэ, тэвэ ты-
нарэ мэнтэ:

Меркурий дӧк—57 мليون мэнтэ.

Венера „ 108 „

Мыландэ „ 149 „

Марс „ 226 „

Юпитер „ 775 „

Сатурн „ 1,421 мليون

(1 млиард 421 мليون мэнтэ).

Уран дӧк—2831 мليون.

Нептун дӧк—4,470 мл. мэнтэ.

Мыландэ йыр ик шӱдыр
(тылзэ) пӧрдӧш. Моло йыр ты-
нарэ:

Марс йыр—2 шӱдӱр.

Юпитер „ —5 „

Сатурн „ —8 „

Уран „ —4 „

Нептун „ —1 „

Моло пӱлпомышто койшо шӱ-
дӱр-шамыч кэчэ йыр пӧрдӱн огыт
шого.

Нуно вэс шот дэн пӧрдыт.
Тудо нӧргӧн вэс кана возӧна.

Толпаш номырӧш тылзэ дэн
мыландэ нӧргӧн возӧна.

А. Эшкинин.

Марий Область гыч

Пуртымаш мут.

Марий Областьыштэ пашан кузэ каймыжым чыла марий-шамычланат шинчэн шогаш күлэш: тыштэ марий калыкын рүдйжэ, тыжэч марий калык йышкэнжыч вийжым, куатшым, ушыжым моло вэрэ илышэ марий-шамычлан ончыкта, тыштэ у илыш калык шүдүш почэш марий шамыч коклашкат пура.

Тидэ номыр дэч вара бндэ Марий Областьыштэ кузэ паша каймэ нэргэн эрэ возаш тўнгалына.

Мбйын кидыштэм лачак Марий „Обпомголын“ идалыкаш „отчот“ манмыжэ уло. Тыштэ шужышо-шамычлан Марий Областьыштэ полшымо нэргэн возымо. Тидэ возымаш почэш күчүкынак мбйат марий калыкын кузэ шужэн илымыжым, кузэ нунылан брдыж гыч полшымым чыла лудшо марий-шамычлан каласэн пунэм.

Марий калыкын 1921—22 ийштэ киндылан поянлыкшэ.

1920 ийштэ Марий Областьыштэ кугу покшым дэнэ нэлэ чоло ўдүмо уржа кылмэн кайэн ыльэ. Садлан уржам-тидэ ийштэ марий-шамыч пэш шагал погышт... Адак тылэч посна кэнэжымжат пэш ойар пагыт (жап) шогыш. Ик ийаш шурнат когаргэн кайыш... Киндым калык пэш шагал нальэ.

Адак түрлө шот гыч Областьыш 75.000 пүт толын ыльэ.

Чылажэ . . . 2.860.072 пүт погалтын ыльэ.

Чылажэ киндэ күлэш ыльэ:

Ўдүшаш уржа	1.135.640 пүт,
Ик ийаш пырчэ	1.260.000 „
Парэнтэ	48.000 „
Вольыкым пукшэн-ашнэн лугташ	600.000 пүт.
Мбландым ўдүдүмо йэн-шамычлан кочкаш	251.212 пүт.
Мбландым ўдэн илышэ-шамычлан кочкаш	2.492.000 „

Чылажэ 5.784.861 „

Тугэ гынат киндэ „развертка“ ончыло ий годсо дэч угларак логальэ. Тидэ „разверткам“ 90% погышт. Вара калыкын киндэ пэш шагал кодо... Начарын тэлэ гоч марий-шамыч влаш төчышт, а шомыжэ йбршш шужаш тўнгалыч. Садэ гыч „пудбранымаш“ шотат калык коклаштэ лэктэ. Тидым чарышашвэрч Ревком (Марий калыкын эн кугу вуйлатышэ-шамычшэ) киндым ик вэрыш чумыраш тўнгалыэ, а пэшак йорло шамычланжэ (нормам) изин-изин пуэдаш тўнгалыэ. Калык тбйландыш. У киндым вучаш тўнгалыэ.

А у киндыжэ адак когаргэн кайыш. Сэрнур кантон дэн Чарла кантоньыштэ илышэ марий-шамычлан пэш нэлэ илыш тольо. Нуно йбршшак киндэ дэч посна кодыч; пырчэ-шамычшэ ўдашат ыш ситэ, а ик ийаш киндэ Пэтро кэчэ годым гына лэкмэ дэнэ, пырчыжым шүктэн ыш кэт, ош лум ймак ужаргыньэк пурэн кайыш.

Калык йалтак шужэн колмаш вэрэштэ.

Чыла киндыжым тынарэ погымо ыльэ:

Уржам	1.031.000 пүтым,
Ик ийашым	1.387.272 „
Парэнтым	287.700 „
Ончыло ий дэч вара кодшо киндэ	80.000 „

Кочкаш ситэн огыл 2.923.889 пүт.

А ик ийаш шочтымо дэнэ—чылá ситыдымашлыкшэ 4.311.161 пүт. чолó лийын Ыльэ.

Тыгэ шужэн илаш вэрэштмэйжэ рашак койаш тўналэ да, Областьысэ „Исполнительный Комитет“ 8-шэ августыштэ шужышо-шамычлан полшымо пашам виктарышэ комиссиам почó (Обпомголым).

Тидэ „Обпомголыштэ“ тыгай йэн-шамыч пашам виктарэн шогышт:

И. Петров—Областьысэ Исполкомын вуйлатышэ,

И. Шигаев—Продкомиссар,

С. Гаев—«Отдел Труда» манмаштэ вуйлатышэ,

С. Черняков—«Совнархозыштэ» вуйлатышэ,

Ю. Романовский—«Земотдел» манмашын вуйлатышэ,

Н. Балашев-Попов, Стрелков адак Эльмэкэй.

Областьыштэ тыгай комиссиам почмэкэ, вара кантоныштат, волостылаштат почыч, а йаллаштэ „комитет взаимопомощи“ манмым (ваш-ваш полшымо комитетым) почыч.

Нинэ комиссия-шамыч умбакэ чыла шужышо-шамычлан полшымо паша логальэ. Кушто комиссийашкэ сай, чолга йэн-шамычым, нэзэр калыккан полшаш шонэн шогыным пүртэныт гын, тушто калыккан полыш утларак лийын, а томам йэнгым пүртэныт гын, калык утларак орылыкым ужын.

Марий Область гыч вэс түрлө вэрыш кайшэ-шамыч нэргэн каласымэ.

Шыжым калык, киндэ шочдымым ужмэкэ, вэс вэрыш куснаш тўналэ. 8 август гыч 1-мйсэ октябрь мартэ марий Областьысэ йэн-шамыч ырдыж вэрыш 2.927 йэн кусэн кайышт, „беженец“-шамыч 536 йэн адак молю

түрлө-шамыч—257; йанварь дэн февраль тылчылаштэ „беженец“-шамыч 600 йэн шамыч; чылажэ Марий Область гыч 4336 йэн-шамыч куснэныт.

Шыжым 1921 ийштэ Уржам Марий Областьыштэ удумо нэргэн.

Комиссиа «Обпомгол» манмэ почылтмэкэйжэ, тунамак кресаньык-шамычлан удумаш пырчым пушаш нэргэн шонаш тўналэ.

Удумаш шурным шотлэн налмэкэ, ужо: удаш 1.091.600 пүт күлэш. Вара Рүдө „помгол“ манма гыч тынар шурным йодо. Рүдө (Москосэ) „помгол“ йодмылан 320.416 пүтым пүыш. Тыгэ киндэ шочшо губэрньа гыч полшымо дэнэ 139.956 дэсытина гыч 78.179 дэсытинажэ удалтэ (56⁰/о). Кресаньык-шамыч йнкэныштын пырчыжым 45.549 дэсытинаш удыйт, а казна гыч пүмо гыч дэнэ 32.530 дэсытинам.

Могой губернья-шамыч Марий Областьлан полшэныт?

Марий Областьлан Кострома дэн Ивано-Вознесенск губернья-шамыч полшэныт. Нинэ губерниашкэ Область гыч шужэн илышэ марий-шамычым, киндым погымыла, волостылан 3 йэн гыч коддэныт Ыльэ.

Ивано-Вознесенск уйээдыш—Сотнур дэн Больше Шигаков волость-шамыч пйжыкталтын улыт Ыльэ;

Кинешма уйээдыш—Арбан дэн Вараксин волость-шамыч;

Шуйский уйээдыш—Морко дэн Себе-Усад волость-шамыч.. тиддэч умбакыжат..

Нинэ Кострома дэн Ивано-Вознесенск губернья гыч киндат, парэнтат, оксат толын шогыш. Мёнгар толмэйжо альят чылтак палэ огыл.

Тэбэ тыгэракын марий калыкканат түрлө полшымаш толын шогыш. Шуко

якшыбэ-шамычым „Обпомгол“ колымаш
гыч ышкэнжын полшымыж дэн утарыш.

Марий Областьыштэ илышэ марей-
шамыч ышкэныштын Область почылт-
мэкэ, нужна ийым ужыч гынат, чыл-
так кугу орлыклан ышт пиж: ышкэ-
ныштын кокла гыч лэкшэ вуйлатэн
шогышо-шамыч нуньн вэрч пэш чот
толашышт, моштымо сэмьнышт калык-
лан полшэн шогышт. Марий Область

ок лий ыльэ гын, марий-шамыч йосы-
жым утларак ужыт ыльэ: нуно ойгы-
рэнак колэн йытат ыльэ, иктэ дэкат
полшым йодаш огыт тошт ыльэ. Ышкэ-
ныштын вуйлатышэ-шамыч лийыч да,
марий-шамычат вуйыштым кўшкўрак
нөлтальыч. Тау Совет властылан, марий-
шамычым ончык колташ полшэн шо-
гымыжлан.

О з а.

Изи шүмэм.

Колат?... Шижат?..

Можат пьртка?

Изи шүмэм...

Чөвөр-чөчөн,

Тўньям ончэн

Чылам куштэт.

Колэт... Йомат...

Можат пьта?

Изи шүмэм...

Эй!..

Изи чонэм,

Ласкан шарлал

Тўнья йьнлан.

Эй!..

Илэм годэм

Чонэм-ушэм

Иктэш лийзә!..

Илэм-вожэм,

Сайак ончал

Тангэм-влаклан.

Вўрэм-шүмэм

Йуэм-капэм

Чокан йўлзә!..

Эй!..

Изи шүмэм!..

Мотор-йантар

Пөлэд-шарлалт!

Эй!..

Изи шүмэм—

Илэм кылэм!

Чылам кучөт.

Вўрэм-чонэм,

Капэм-ушэм,

Иктэш ушвалт!..

В. Сави.

Илв н: 60

Редактор А. К. Эшкинин.

Издатель: Марисекция при Ц. К. Р. К. П. (б).

38

... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..

... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..

М. П. Ш. М. П.

... ..
... ..

... ..
... ..

... ..
... ..

... ..
... ..

... ..
... ..

... ..
... ..

... ..
... ..

... ..
... ..

... ..
... ..

... ..
... ..

... ..
... ..

... ..
... ..

... ..
... ..
... ..
... ..